DIEDERIK GRIT en PETER VINGERHOETS.

MAKKERS EN KAMERADEN - een stilistische analyse van H.C. Andersens "Reisekammeraten" in zestien Nederlandse vertalingen.

1. Inleiding.

Met de bijbel en de geschriften van Lenin behoren de sprookjes van Andersen tot de meest vertaalde werken ter wereld. Het Andersen-museum in Odense bezit vertalingen in meer dan honderd talen, en wat het aantal afzonderlijke edities betreft, verslaat Andersen waarschijnlijk beide konkurrenten.

Tot en met 1979 zijn alleen al in het Nederlands 238 verschillende uitgaven op de markt gebracht - exklusief 129 herdrukken-, waaraan in totaal 131 met name genoemde vertalers-bewerkers hebben gewerkt. Weliswaar bevatten veel edities slechts één of enkele sprookjes, maar er zijn tenminste 24 oorspronkelijke bundels met meer dan twintig sprookjes. Al met al bestaan van de bekendste geschiedenissen tientallen verschillende Nederlandse versies.

De aard van al deze Nederlandse uitgaven is sterk verschillend. Men vindt min of meer nauwgezette vertalingen van de Deense tekst, maar ook sterk ingekorte versies, bv. in prentboeken, berijmingen, bewerkingen tot toneelstuk, operette of stripverhaal, enz. Rechtstreekse vertalingen uit het Deens staan naast vertaling of bewerking via Frans, Duits, Engels, zelfs Italiaans en Tsjechisch.

Zo te zien is Andersen dus evenals de bijbel een Fundgrube voor vertaalwetenschappelijk onderzoek. Verwachtingen in deze richting worden echter gelogenstraft door Jørgensens 2266 nummers bevattende bibliografie van sekundaire Andersenliteratuur. Slechts 12 titels hebben rechtstreeks be-

trekking op vertaalproblematiek, en dat zijn grotendeels krantenartikelen over een specifieke vertaling. Niet meer dan drie publicisten houden zich iets uitgebreider met het onderwerp bezig: Bredsdorff heeft een hoofdstuk over de kwaliteit van de Engelse Andersen-vertalingen, Albertsen een artikel en Åström een aantal bladzijden over resp. de Duitse en Zweedse vertalingen.

In het onderstaande willen wij proberen, de resultaten van een eerste onderzoek naar stilistische aspekten van de Nederlandse Andersen-vertalingen weer te geven. Mede gezien gekonstateerd gebrek aan sekundaire studies impliceert dat "eerste" een aantal krachtige beperkingen. Met het oog op de overzichtelijkheid is een analyse van "de" sprookjes-alsgeheel niet wenselijk in een vertaalkritiek, en binnen het beperkte kader van een artikel bovendien niet mogelijk. Het was daarom van belang, één representatief sprookje te vinden; naar wij in par. 2 zullen aantonen, voldoet onze keuze, "Reisekammeraten", aan de voorwaarde van representativiteit. Aanvullend praktisch argument voor juist deze keuze was de aanwezigheid van een groot aantal vertalingen: zestien stuks, gespreid over tijd (1848 tot 1975), plaats (Nederland-Vlaanderen) en aard (vertaling resp. bewerking).

Onze werkwijze is als volgt geweest: allereerst is de Deense tekst geanalyseerd naar inhoud, struktuur en stijl, mede aan de hand van sekundaire literatuur. Wat de inhoudelijk-strukturele kenmerken betreft, zijn alleen die aspekten verdiskonteerd, die mogelijk vertaalproblemen meebrengen. Voor de brontekst is de kritische editie Dal/Nielsen gebruikt, waarin alle tekstvarianten zijn opgenomen. (Par. 2).

Met behulp van de bibliografie van Juel-Møller en

Brinkmans Catalogus zijn de bestaande zestien vertalingen opgespoord. Aan de hand van taalgebruik, flapteksten, inleidingen, illustraties en keuze van sprookjes is de primaire doelgroep -kinderen, volwassenen of een 'neutraal' publiek- bepaald (Par. 3.).

Par. 4 geeft een analyse van deze vertalingen naar divergenties, gekategoriseerd volgens het model van Reiss , plus een interpretatie van die divergenties en een waardering ervan in verhouding tot het door de vertaler beoogde doel. In par. 5 volgen een samenvatting en evaluatie der resultaten.

De laatste jaren is het normatieve karakter van een model als dat van Reiss, dat vertalingen toetst op de grootst mogelijke getrouwheid, nogal aangevallen, o.a. door Toury , die het recht van minder getrouwe vertalingen verdedigt en pleit voor een meer deskriptief (doeltekst-)gerichte kritiek. Volgens ons sluiten de deskriptieve aanpak en het model van Reiss elkaar niet uit. Immers, om afwijkingen van de brontekst te konstateren, is 'de grootst mogelijke getrouwheid' het tertium comparationis. Alleen door zo te werken kan men konstateren of de afwijkingen konsistent zijn en er sprake is van een samenhangende bewerking, of domweg van onsamenhangende onnauwkeurigheden, -welke laatste uiteraard ook door Toury c.s. worden afgewezen.

2. REISEKAMMERATEN - ANALYSE VAN DE BRONTEKST

In de periode 1835-1842 verschijnen Andersens eerste sprookjes, onder de titel "Eventyr, fortalte for Børn". De auteur schrijft in zijn voorwoord 'til de ældre Læsere' (1837), dat sommige van deze sprookjes zijn ontleend aan volksverhalen die hij in zijn jeugd heeft gehoord, maar dat

hij stof en stijl naar believen heeft gewijzigd (Dal/Nielsen, 19). Terwijl het traditionele volkssprookje zich richtte tot een algemeen publiek, zijn Andersens versies primair op kinderen toegesneden: "jeg har ganske skrevet dem saaledes, som jeg vilde fortælle et Barn dem" (Bille/Bøgh 292).

Reeds in 1830 had Andersen een volkssprookje, bewerkt tot een novelle voor volwassenen, gepubliceerd: "Dødningen. Et fyensk Folke-Eventyr." Het had geen succes, maar toen de auteur rond 1835 zijn karakteristieke sprookjesstijl en -vorm had gevonden, bewerkte hij de inhoud tot "Reisekammeraten". Deze bewerking neemt in de sekundaire Andersen-literatuur een belangrijke plaats in, omdat het reusachtige verschil zo uitmuntend demonstreert wat de Andersen van 1835 onderscheidt van de literaire epigoon van 1830. Alle voor Andersen zo karakteristieke stijltrekken komen reeds in "Reisekammeraten" voor, zodat het ook in hoge mate representatief is voor Andersens totale sprookjes-oeuvre.

Terwijl Andersens geheel oorspronkelijke sprookjes in hun ontstaansgeschiedenis één fase kennen en de bewerkingen van volkssprookjes twee, verloopt het ontstaan van "Reisekammeraten" dus in drie fasen: 1. volkssprookje, 2. novelle voor volwassenen, 3. sprookje voor kinderen. Hieronder zullen we dit proces trachten te volgen door analyse van inhoud en vorm.

2.1 Het volkssprookje

Dat Andersen in zijn jeugd een sprookje hoorde over de dankbare dode, die zijn redder helpt met het winnen van een prinses, is niet verwonderlijk. In Grundtvig 1883 wordt in de inleiding gewag gemaakt van 27 Deense versies van "et meget stort Eventyr -det, som H.C. Andersen har under navnet af

'Rejsekammeraten' ", en bovendien van "mange af samme eller lignende Emne fra andre Landes Folkedigtning" (Grundtvig 1883, 8). De Finse sprookjesdeskundige Aarne somt in zijn inventarisatie van wereld-sprookesmotieven in het themacomplex "The grateful Dead" verschillende handelingspatronen en motieven op, waarvan de volgende ook in Andersens versie te vinden zijn:

The grateful dead man. The hero ransoms a corpse from creditors who refuse its burial - Corpse is being held unburied because of nonpayment of debts - Hero pays debt and secures burial of corpse - Through the assistance of the dead man the hero wins the princess and the castle - Disentchantment by beating - Disentchantment by bathing (vgl. Aarne, nrs. 505-508; onze volgorde).

Christine Doorman wijst erop, dat het Semitische sprookje 'De dankbare dode" al duizenden jaren voor Christus ontstond. Grondidee van de vertelling is de volgende. De ziel van de gewone sterveling is tijdens diens leven alleen tijdens de droom in staat, uit het lichaam te treden. Bij zijn dood treedt de ziel definitief uit het lichaam om vrij rond te zwerven of in andere gestalten over te gaan, doch niet dan na een periode van rust in het graf. Rusteloosheid geldt dan ook als de vreselijkste vloek en zwaarste straf voor een gestorvene. Naast deze mens staat de adept (tovenaar), die ook tijdens zijn leven en in waaktoestand in staat is, zowel om zijn ziel in anderen te doen overgaan, als om de ziel van een ander in zich te doen treden. Daar deze laatste ziel bevrijd is van de knechtschap van het lichaam, stijgt de kracht ervan ver boven het aardse uit (vgl. Doorman, 89-91).

Verbinden we deze ideeënwereld met bovenvermelde motieven,

dan betekent dit dat Andersens reiskameraad-figuur in feite de uitgetreden ziel van de dankbare dode in zich opneemt en dus a.h.w. een aspekt van die dode is.

Getallensymboliek in het getal drie, inz. de drie te doorstane proeven, en nevenmotieven als de loutering van de prinses door kastijding (exorcisme) en onderdompeling (doop) wijzen op religieuze inhoud: men denke aan de drie opklimmende trappen der mystiek en de doop als vormen van bevrijding en de weg tot God. Hiernaast staan dan wereldse archetypen als de held en de prinses-in-het-kasteel. Deze vermenging vinden we in de Skandinavische versies terug als een half-christelijke, half noords-mythologische inhoud. "Følgesvenden" in de verzameling van Asbjørnsen (blz. 204-217), "Ligets hjælp" bij Tang Kristensen (64-69) plus "Det fattige Lig" en "De tre Mark" bij Grundtvig (1854, 77-80 en 105-108) bevatten alle enerzijds een kerk(hof)scène, waarin de held zijn geringe bezit opoffert om de dode te doen begraven in "Kristenjord" (Grundtvig 1854, 77), anderzijds een nachtelijke ontmoeting met een kwaadaardig bovennatuurlijk wezen, in de twee eerstgenoemde verhalen nader gespecificeerd als trol.

Stijl en struktuur zijn zeer eenvoudig, geheel overeenkomstig de "episke Love", die de Deense sprookjesdeskundige Olrik voor het volkssprookje in zijn oorspronkelijke vorm heeft genoteerd. Koncentratie rond een "einsträngige" handeling, schematische figuren, plastische voorstelling, herhaling, sterke kontrasten, handelingstoppen (vaak in een opklimmende reeks van drie), komen alle voor (vgl. Olrik, 66-82). De tijdsopbouw is strikt chronologisch, de vertellerinstantie auktorieel, maar niet kommentariërend. Afgezien

van geijkte vormen als begin- en slotformules en rituele woordherhalingen,ontbreken 'literaire' stijlfiguren, wat uiteraard mede samenhangt met de wijze van noteren: uit de mond van 'autochtone' vertellers. Om een idee te geven van versie en stijl zoals Andersen ze zo ongeveer kan hebben gehoord, volgt hier het begin van 'Ligets Hjælp":
"Der var en gammel Mand, som havde en Søn, der hed Hans, og han havde en Tjeneste i Byen. Saa blev Manden syg og lod Sønnen kalde hjem til sig. 'A lever ikke ret meget længe' siger han til ham, 'og derfor har a sendt Bud efter dig. A har ikke anden Arvepart at give dig end 25 Daler i mit Skab og saa en gammel rusten Bøsse, den skyder alt det, du sigter efter. Du kan sælge, hvad der ellers er i Huset, det er jo ikke meget, men det kan du vel jorde mig for." (Tang Kristensen, 64).

2.2 Dødningen.

Hoe heeft Andersen dit volkssprookje nu in eerste instantie bewerkt? Twee (deels)samenhangende modifikaties zijn opvallend: ten eerste is de doelgroep beperkt tot volwassenen (het volkssprookje was niet op een bepaalde leeftijdsgroep gericht), ten tweede zijn vorm en inhoud uitgesproken 'literair'.

Kombinatie van deze twee basisveranderingen is direkt te merken aan het woordgebruik. De eenvoudige spreektaal van het volkssprookje wordt bewust vervangen door literaire salonstijl. Wat bij Tang Kristensen heet "saa døde Manden" wordt bij Andersen "den Gamle sov hen i Herren"; "saa vil a betale de Penge" wordt "saa vil jeg gerne give Eder min lille Eiendom", en "hun var saa lam" heet "langsomt og stønnende skred hun fremad". Het hele taalgebruik is niet alleen uit-

gesproken on-kinderlijk, maar bovendien sterk kontemplatief gericht: "Alt aandede et frodigt Sommer-Liv; da blev det ham klart i Sjælen, at Døden ikke kunde være Tilintetgjørelse" (ed. Dal/Nielsen, 192). Dit laatste voorbeeld is behalve een stilistische wijziging tevens een inhoudelijke toevoeging; de in de handeling vervatte filosofische idee van het volkssprookje wordt hier geëxpliciteerd. Terwijl deze aanvulling nog binnen de algemene inhoud van het volkssprookje valt,zijn er ook toevoegingen van eigen vinding, al heeft Andersen zich daarbij sterk gericht naar de literaire traditie van zijn tijd. "Dødningen" begint met een uitvoerige topografische lokalisering en natuurbeschrijving, later gevolgd door ettelijke andere, geheel vroeg 19e-eeuwse vertelprincipes, maar weinig funktioneel gemaakt tov. de eigenlijke verhaalinhoud.

Dat disfunktionele geldt nog sterker voor de vele verwijzingen naar bekende literaire werken en figuren: "en fortræffelig Regent, og nær beslægtet med Silvio Ruderkonge, der er noksom bekendt af Carlo Gozzi's dramatiske Eventyr 'de tre Pommeranzer"; "da lod hun, som en anden Turandot, ham (..) henrette", enz. (ed. Dal/Nielsen, 201). Ook allusies op de bijbel, zoals de begrafenis van de vader op een vrijdag en de door de marionetspeler vertoonde geschiedenis van Esther en Ahasverus, worden onvoldoende uitgewerkt om wezenlijk funktioneel te zijn.

Al met al zijn inhoud noch struktuur weinig konsistent. De tijdsopbouw vertoont allerlei disfunktionele tijdverwijdingen, en er is geen eenheid van handeling. De vertellerinstantie involveert zich af en toe met de lezer ("Vore Vandringsmænd havde...")om dan weer bladzijden lang te verdwijnen. Een gelukkiger ingreep is de individualisering

van de hoofdfiguren, die zich o.a. kenmerkt door humoristische opmerkingen, waarin ze zich onderscheiden van hun archetypische voorbeelden. Ook in die humor richt Andersen zich overigens duidelijk tot een volwassen publiek: "Hvad vil Du med de Riis?" spurgte Johannes (..) "Bruge dem naar jeg bliver Kjærtesvend og skal ledsage min Dame", svarede han (ed. Dal/Nielsen, 198).

2.3 Reisekammeraten.

In hun onderzoeken naar de verschillen tussen "Dødningen" en "Reisekammeraten" wijzen Brandes, Kofoed en Skautrup alleen op het verband tussen het verschil in taalgebruik enerzijds en verschil in doelgroep - resp. volwassenen en kinderen- anderzijds.

Naast verschil in doelgroep is echter ook verandering van inhoud en struktuur van invloed op het taalgebruik, - een aspekt dat bovengenoemde auteurs niet of nauwelijks behandelen. Wij zullen hieronder in par. 2.3.1 trachten, deze inhoudelijk-strukturele kant te belichten. In par. 2.3.2. hebben we de studies van Jensen en Rubow gebruikt teneinde de representativiteit van het taalgebruik in "Reisekammeraten" voor Andersens totale sprookjesoeuvre te laten zien. Genoemde studies geven nl. een gekategoriseerde karakteristiek van Andersens stijl op basis van alle, of althans een zeer groot aantal,sprookjes.Bij de door hen genoemde kategorieën hebben wij steeds voorbeelden uit "Reisekammeraten" gezocht, en die waar mogelijk vergezeld doen gaan van kontrasterende voorbeelden uit "Dødningen".

Cijfers achter hieronder opgenomen Deense Andersen-citaten verwijzen naar de pagina's in de editie Dal/Nielsen.

2.3.1 Inhoud en struktuur.

Veel van de toevoegingen in "Dødningen" tov. het volkssprookje zijn in "Reisekammeraten" weer verdwenen: de filosofisch-komtemplatieve opmerkingen, topografische lokalisering, natuurbeschrijvingen en literaire allusies. Dit betekent echter geenszins terugkeer naar de volkssprookjesvorm: evenals "Dødningen" is "Reisekammeraten" nadrukkelijk op één leeftijdsgroep, i.c. kinderen, gericht , en Andersen gebruikt de bij die groep passende struktuur, retoriek en stijl. In deze aanpak is hij echter veel gelukkiger dan in "Dødningen"; de voor het kinderlijk begripsvermogen noodzakelijke konsistente vorm wordt direkte literaire winst.

Het handelingsverloop is konsekwent opgebouwd tussen begin- en slotzin: "Den stakkels Johannes var saa bedrøvet" - (..) Johannes var Konge over hele Riget". De tussenliggende, in duidelijke trekken weergegeven geestelijke en maatschappelijke zegetocht wordt verklaard vanuit twee sleutelprincipes, direkt in het begin verwoord door de stervende vader : "Du var en god Søn, Johannes!", sagde den syge Fader, "vor Herre vil nok hjælpe Dig frem i Verden!" (67). Niet voor niets zijn beide uitspraken voorzien van Andersens karakteristieke uitroepteken: de geschiedenis koncentreert zich rond 1. Johannes' goedheid, en 2. Gods hulp. (Deze fenomenen hangen uiteraard samen, en in aanzet vinden we ze ook in het volkssprookje en in "Dødningen". Men denke aan de betekenis van de naam Johannes: God is genadig. Johannes is de enige die met name wordt genoemd (in het volkssprookje vinden we de vorm Hans); het is de meest voorkomende naam, en representeert als zodanig 'de' mens. Vgl. ook bv. Van Eedens Kleine Johannes . De relatie tussen Johannes' en Gods goed-

heid wordt in "Reisekammeraten" zeer nadrukkelijk uitgewerkt De verzekering "Vor Herre/Gud hjælper mig/dig nok" komt in de loop van de geschiedenis vijf maal, Johannes' gebed zes maal voor, en het Deense woord "god" 34 maal (in "Dødningen" één maal!). Impliciet betekent dit dat de reiskameraad niet alleen een aspekt is van de "dankbare dode", maar ook van God = goedheid. De koncentratie van "god" is het sterkst in de fase tot de ontmoeting met de reiskameraad; vgl. de volgende passage:

> "Men først gik han hen paa Kirkegaarden, til sin Faders Grav, læste sit F a d e r v o r og sagde: " Farvel Du kjære Fader! Jeg vil altid være et godt Menneske , og saa tør Du nok bede den gode Gud at det maa gaae mig godt ." (68; kursivering van ons, DG/PV)

Het gedeeltelijk samenvallen van de twee vaders in de hemel, en de menselijke goedheid als aspekt van God zijn voorbeelden van een onafhankelijkheid van geest en materie, die we elders vinden in de voorspellende droom in het begin. Deze blijkt later te worden bewaarheid; de droom is qua inhoud overigens een duidelijke reminiscentie aan de bij alle kinderen uit Andersens tijd bekende droom van Jozef uit het Oude Testament. Ander voorbeeld is Johannes' zorg voor andermans graf, terwijl hij denkt aan het graf van zijn vader. M.a.w., de reiskameraad "is" niet alleen de dode in de kerk ("Den Døde er jeg!", 84), maar ook Johannes' vader, ook de belichaming van Gods goedheid.

Deze goedheid krijgt pas reliëf tegen het kontrasterende kwaad. Tegenover de 34 keer dat het woord "god" voorkomt staan 29 antoniemen, die in hun variatie de geschakeerdheid en deels groei van het kwade tegenover de eenduidige goddelijke goedheid weergeven: 15 x "ond", 6 x "slem", 2 x "ækel",

"fæl", hæslig" en 1 x "styg" en "galt". De tegenstelling wordt nog verder uitgewerkt in de inhoudelijke kontrasten tussen positieve en negatieve elementen; bijna elk verschijnsel heeft zijn tegenpool. Nemen we bv. Johannes' goede daden: tegenover de verzorging van de graven staat de verstoring in de kerk, tegenover zijn vrijgevigheid jegens de bedelaar de inhaligheid van de schuldeisers. Of een ander voorbeeld, het onderaardse rijk van de trol: de berggrot staat tegenover de tocht hoog over de bergen, de trol als koning der onderwereld tegenover "den gode, gamle Konge", de giftige slang-bloemen tegenover de "friske, dejlige Blomster" buiten op het veld, de "sorte Nisser" tegenover de "Kirkenisse" met zijn rode puntmuts, en het hele feest in de berg met het "løjerlig Concert" van de nachtdieren tegenover dat van de vriendelijke elfen en hun "smukke Viser" (69-71, 75, 79).

Interessant is in dezen de tegenstelling zwart-wit. Beide woorden komen vaak in de tekst voor, 8 resp. 11 maal. Ook hier is de symboliek duidelijk: de witte zakdoek van de koning en de witte vleugels van de reiskameraad, de zwarte "nisser" in de berg en de zwarte baard van de trol. In de figuur van de prinses zijn echter beide verwerkt: haar twaalf gezellinnen hebben "hvide Silkekjoler" aan en rijden op "kulsorte Heste"; 's nachts vliegt ze "i en stor hvid Kaabe og med lange sorte Vinger", en op de ochtend van de derde dag is ze "ganske bleg, og havde en kulsort Kjole paa." Als ze door Johannes wordt ondergedompeld, voltrekt zich een proces van kwade naar goede prinses via de gestalten van een zwarte en witte zwaan, - de laatste nog met een zwarte (k)ring om de hals. (76, 78, 83, 84). De prinses

is m.a.w. de as van het verhaal, waarin goed en kwaad elkaar ontmoeten. Ze is niet wezenlijk kwaad, maar behekst, en zolang ze behekst is, is het wit ook niet stralend wit, niet "snehvid", maar "kridhvid", -aardse ipv. hemelse symboliek: vgl. ook "kulsort". Tegenstelling dood-leven ook in de prinses, "bleg som en Død" (81) tegenover Johannes, "rød i sit Ansigt som et dryppende Blod" (76).

Johannes' goedheid als struktuurdragend element blijkt uit zijn hulpvaardigheid, die later wordt overgenomen door de reiskameraad. Daar deze a.h.w. door Johannes is opgeroepen, zijn beider daden als aspekten van dezelfde, goddelijk geïnspireerde goedheid te beschouwen. De "stakkels Johannes" uit het begin - de woordgroep wordt tot drie maal herhaald, 67- helpt zo direkt of indirekt andere "stakkels": "den stakkels døde Mand", "den stakkels gamle Kone!", "den stakkels Mand som gjorde den hele Comedie/den stakkels Mand, der eiede Comedien", "den stakkels gamle Konge!". Niet alleen is "stakkels" een sleutelwoord, -vgl. als oppositie "Den hæslige Prindsesse!", maar ook een struktuurelement: door de herhaling, bijna steeds aan het eind van een alinea, faseert het de geschiedenis in Johannes' onderscheiden daden. Tenslotte is het een duidelijk voorbeeld van het vertellerkommentaar, dat de gevoelens van het toebehorende kinderpubliek opwekt, -vgl. ook de variant "...hvor den laae død, den smukke Fugl" (70, 72-76).

Een soortgelijke verweving van oppervlakte- en dieptestruktuur ligt in de belangrijke rol van het getal drie: tot drie maal binnen enkele regels wordt de hoofdpersoon "den stakkels Johannes" genoemd, Johannes verricht vóór zijn ontmoeting met de reiskameraad drie maal een goede daad, hij be-

zoekt drie maal een kerk, ontmoet de reiskameraad op de derde dag. De reiskameraad c.q. Johannes helpen drie personen, eerstgenoemde gebruikt zijn zalf drie maal, hij krijgt drie roeden, en bedient zich in totaal van drie hulpmiddelen (roeden, zwaard en vleugels). Ze ontmoeten de prinses op de derde dag van hun ontmoeting, de prinses geeft drie raadsels op, en na drie nachtelijke tochten van prinses en reiskameraad wint Johannes de prinses. Op de markt worden drie hele ossen gebraden. Johannes krijgt van de reiskameraad drie zwaneveren en dompelt de prinses drie maal onder, waarna de betovering is verbroken.

Zoals te zien valt, speelt het getal drie een rol in zowel makro- als mikrostruktuur: van de hoofdfasering in 3 x 3 dagen, via onderverdeling in episoden als de drie nachtelijke tochten, tot formules als "den stakkels Johannes". Het konkrete getal 'tre' wordt relatief niet eens zo vaak genoemd -twaalf maal-, maar als struktuurelement is het ook voor een kinderpubliek zonder meer herkenbaar door herhaling van verhaalelementen, plus uiteraard de talloze sprookjes, waarin het een rol speelt. Vermenging van christelijke en heidense getallensymboliek spreekt genoegzaam uit bovenstaande voorbeelden. Vgl. ook de aan de mystiek verwante opklimming in de antwoorden op de raadsels: sko, handske, hoved; de prinses met haar twaalf gezellinnen; het middernachtelijk uur als inleiding op de tochten naar het onderaardse rijk.

2.3.2. Taalgebruik.

In Jensens en Rubows studies wordt als belangrijkste der algemene trekken van Andersens sprookjesstijl de kinderlijke

taal genoemd: "Ordbrugen er helt igennem bestemt for Børn; det er ikke just Børnesprog, met det Sprog som interesserer Børnene og ganske dækker deres Opfattelsesmaade" (Rubow,176). Wij hebben ons in onderstaande weergave de door Jensen en Rubow genoemde karakteristika beperkt tot die kategorieën die mogelijke vertaalproblemen opleveren. De gegeven voorbeelden en kursiveringen zijn van ons.

De enkele vergelijking van de volgende passages levert al het grootste deel der typische stijlkenmerken op:

REISEKAMMERATEN	DØDNINGEN
"Nede i den store Skjænkestue i Vertshuset var saa mange Mennesker samlede,for der var en Mand, som gjorde Dukke-Comedie; han havde just stillet sit lille Theater op, og Folk sad rundt omkring for at see den Comedie, men allerforrest havde en gammel tyk Slagter taget Plads, og det den allerbedste; hans store Bulbider, uh den saae saa glubsk ud! sad ved Siden af ham og gjorde Øine, ligesom alle de andre." (73)	"I Krostuen var der en stor, broget Forsamling, thi en Marionetspiller havde her paa nogle Tønder opreist sit lille Theater, og vilde give Dronning Esters deilige Historie. Johannes og den Fremmede toge sig Plads imellem de andre Tilskuere, hvoraf nogle røge Tobak, og andre sladdrede ganske lystigt. En tyk Slagter som lod til at være den fornemste i Selskabet sad nærmest Theateret med sin store Bulbider, der gloede omkap med det øvrige Publicum paa den kongelige Herlighed der nu viste sig" (198-199)

a. Het gebruik van voor kinderen begrijpelijke en aansprekelijke taal.Eenvoudige woorden: "omkap med det øvrige Publicum" wordt "ligesom alle de andre". Komposita worden vervangen door analytische omschrijvingen: " en Marionetspiller" wordt " en Mand, som gjorde Dukke-Comedie" en " en stor Forsamling" wordt "saa mange Mennesker".

b. Het gebruik van versterkende woorden (partikels, uitroepen, superlatieven en andere middelen om nadruk te leggen: woordvolgorde, kursivering, leestekens enz.). Vgl. het gebruik van "saa": "saa mange Mennesker", "saa glubsk"; de uitroep "uh den saae saa glubsk ud!"; "taget Plads, og det den allerbedste". De laatste twee voorbeelden tonen tevens het versterkend effekt van woordvolgorde en het in "Dødningen" vrijwel ontbrekende vertellerkommentaar.

c. De nauw bij de spreektaal aansluitende syntaxis. Deze is gekenmerkt door polysyndese en/of asyndese, een groot aantal pronominale verwijzingen, hoofdzinvolgorde in de bijzin, tussenzinnen, anakoloeten en een zeer gering gebruik van passieve konstrukties. Vgl. het gebruik van puntkomma en voegwoorden "og".."men"..."og", de ellips "og det den allerbedste", de tussenzin "uh den saae saa glubsk ud!".

d. De al dan niet gevarieerde herhaling, vaak in de vorm van tautologie of pleonasme. Deze kategorie is uiteraard een aspekt van de voorgaande: herhaling helpt het kind de draad van het verhaal vasthouden en werkt tevens versterkend. Behalve stijlaspekt is het ook struktuuraspekt, vgl. het voorbeeld "stakkels" uit par. 2.3.1. Tot deze kategorie hoort ook de 'generindring': het door de verteller oproepen van voorgaande gebeurtenissen of feiten, iets wat ontbreekt in "Dødningen".

"De smaa Fugle sad oppe i Kastanietræerne og qviddrede 'qui vit, qui vit!' de vare saa fornøiede (...) og derover var de fornøiede" (68)	"Fuglene sang saa smukt rundtom i de høie Kastanietræer" (192)
Johannes vilde strax at de skulde bære hende hjem, hvor hun boede" (72)	"Johannes greb hende strax i sine Arme" (198)

"Den gamle Konge var saa bedrøvet over al den Sorg og Elendighed" (75)	"(..) Kongen (..) (201)
"og bad ham derfor endelig at spørge, om Prindsessen ikke skulle have tænkt paa sin Sko! For det var jo det, han havde hørt af Trolden inde i Bjerget, men han ville ikke fortælle Johannes noget derom, bad ham bare at spørge, om hun havde tænkt paa sin Sko." (80)	"og bad ham derfor ret inderligt at spørge Prindsessen, om hun ikke skulde have tænkt paa sine Skoe!" (205)

3. DE NEDERLANDSE VERTALINGEN.

In onderstaand overzicht van de 16 bundels, waarin een vertaling van "Reisekammeraten" is opgenomen, is de door ons geschatte doelgroep van de respektieve bundels aangegeven. Dit om na analyse een eventuele relatie tussen aard en doelgroep en vertaling te kunnen nagaan. Deze bepaling van doelgroep is geschied op basis van flapteksten, illustraties, inleidingen, sprookjeskeuze, titels, uitgeverspolitiek enz. Waar een vertaling zich niet duidelijk tot kinderen (K) of volwassenen (V) richt, is deze als neutraal (N) gekarakteriseerd. Een enkel voorbeeld ter illustratie: de vertaling van A.F. Maitland-Van Bemmelen en Leonore ter Laan kwam in 1961 uit bij Het Spectrum in de Prismapocketserie, -niet in de toenmaals bestaande jeugdpocketserie Prisma-Juniores. Flaptekst: "Het is een misverstand te menen dat sprookjes uitsluitend iets voor kinderen zouden zijn (..) kinderen kunnen desnoods zonder sprookjes, maar volwassenen hebben sprookjes broodnodig (...) zijn sprookjes vertellen van kinderland aan de grote mensen", enz. Het is duidelijk dat hier op een volwassen publiek wordt gemikt.

Om een idee te geven van de "Wirkungsdauer" van een vertaling is tevens het aantal herdrukken aangegeven; herziene uitgaven zijn voorzover mogelijk ook ingezien. De cijfers tussen haakjes achter de titels verwijzen naar de bibliografie van Juel-Møller -welke loopt tot 1960.

1	NN	1848	K	Sprookjes van H.C. Andersen, tweede verzameling. Naar het Deensch. Amsterdam. (Juel-Møller vermeldt abusievelijk 1846) (SJM 8)
2	CdJ	1858	N	Verzamelde vertellingen en sproken van H.C. Andersen. Naar de zesde Hoogduitsche uitgave door C. de Jong.Utrecht. 3e dr. 1872 (SJM 18)
3	SJA	1874	K	Sprookjes van Andersen. Naverteld door S.J. Andriessen. Arnhem. 4e dr. 1895. (SJM 39)
4	MvE	1899	N	Sprookjes van H.C. Andersen. Werelduitgave. Uit het Deensch vertaald door M. van Eeden - van Vloten. Amsterdam, 8e dr. 1955 (SJM 63)
5	NN	1906	K	Hans Andersen: De reisgezel. Leuven (SJM 73)
6	A/T	1912	K	De reiskameraad. Uit het Deensch naar Andersen. Leeuwarden (tekst uit 3 SJA 1895, 4e dr., bewerkt door Titia van der Tuuk (SJM 53/88)
7	CD	1915[2]	N	Sprookjes van Andersen. Uit het Deensch vertaald door Christine Doorman. Utrecht. 17e dr. 1977 (in de eerste druk, 1899, is "De reiskameraad" niet opgenomen). (SJM 98)
8	PdB	1920	N	De sprookjes van Andersen, naar het Deensch bewerkt door Ph. R.F.C. De Bruijn. Zutphen. 3e dr. 1950 (SJM 110)
9	WvE	1931	N	Hans Christiaan Andersen: Sprookjes en vertellingen. Volledige uitgave naar het Deensch door W. Van Eeden . Utrecht. 9e dr. 1955. herzien door Alet Schouten, Bussum 1975, 6e dr. 1979 (SJM 143)
10	ARV	1941	V	Hans Christiaan Andersen: Sprookjes, vertellingen en reisverhalen. Vertaald door P. M. Boer-den Hoed, M. Nijland- v.d. Meer

			de Walcheren en Annie Romein-Verschoor. Amsterdam. 5e dr. 1967 (SJM 167)
11 GI	1944	K	Sprookjes van Andersen naar Geo Dem. Luik. (SJM 184)
12 MB	1960	K	Hans Christiaan Andersen: Sprookjes. Nederlandse bewerking: Margot Bakker. Deventer. 2e dr. 1965.
13 MvB	1961	V	Hans Christiaan Andersen: Sprookjes. Vertaald door A.F. Maitland-van Bemmelen en Leonore ter Laan. Utrecht-Antwerpen. 6e dr. 1979
14 TES	1961	N	Hans Christian Andersen: Sprookjes. Uit het Deens vertaald door T. van Eeden-Schuitemaker. Amsterdam. 2e dr. 1974
15 HL	1975	N	Sprookjes van Andersen.Vertaling van Harriet Laurey. Haarlem. 2e dr. 1976
16 MvE/W	1975	V	Sprookjes van Andersen. (vertaling van M. van Eeden- van Vloten, bewerkt door Willem Wilmink). Amsterdam-Antwerpen.

4. ANALYSE VAN DE NEDERLANDSE VERTALING VAN "REISEKAMMERATEN"

4.1. Het analysemodel van Katharina Reiss.

In haar studie "Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik" geeft Katharina Reiss een analysemodel, ter voorkoming van onberedeneerde en onsystematische vertaalkritiek, zoals die ook nu nog vaak voorkomt. Reiss' doelstelling, nagaan of het oorspronkelijke doel van de tekst ook door de vertaling wordt bereikt, delen wij, - zonder daarmee echter een konsistente afwijking per se af te keuren: zie hierover onze inleiding (par. 1).

Daar het doel van een tekst samenhangt met het teksttype veronderstelt vertaalkritiek eerst analyse van de brontekst naar teksttype: informatief (inhaltsbetont/logisch), expressief (formbetont/ästhetisch) of operatief (appellbetont/dialogisch). Idealiter bepaalt het teksttype vertaalmethode en rangvolgorde der te bewaren tekstaspekten, d.w.z. het primaat van resp. inhoud, vorm en boodschap.

Het teksttype is nader verdeeld in tekstsoorten (zo ressorteert onder het expressieve type bv. de literaire prozatekst), die de volgorde bepalen van linguale kategorieën, waarop vertaler/vertaalkritikus zich dienen te richten. Reiss onderscheidt er vier:

- semantische instrukties (kriterium: semantische ekwivalentie). Is de 'zin', betekenis van de brontekst bewaard? Passen gekozen woorden en wendingen in de kontekst?
- lexikale instrukties (kriterium: adekwaatheid). Zijn vaktermen, sociolekt, dialekt, 'onvertaalbare woorden', namen, homoniemen, woordspelingen, idioom en spreekwoorden bewaard? Kent de vertaler 'faux amis' en verschillen in woordveld bron-/doeltaal?
- grammatikale instrukties (korrektheid). Bij verschil van grammatikaal systeem of aspekt heeft de doeltaal hier voorrang.
- stilistische instrukties (volledige overeenkomst). Zijn de verschillende taallagen weergegeven: normale stijl van de brontaal, tijdsstijl, individuele stijl? Heeft de vertaler geen "fouten" uit de brontekst "verbeterd"?

Behalve linguale onderscheidt Reiss ook extralinguale determinanten:

- situatiekontekst in engere zin (nl. tegenover de totale kontekst) Kan de vertaler zich verplaatsen in de 'situatie' van een bepaalde passage? Kent hij omgangspatroon en taalgebruik van een bepaalde leeftijdsgroep, klasse, kultuurkring? Men denke aan allerlei elliptische toespelingen.
- vakkennis. Kent de vertaler de genoemde begrippen in hun onderlinge samenhang?
- tijdsaspekt. Past het woordgebruik bij de in de tekst beschreven periode c.q. de tijd van ontstaan, - zonder dat het woordgebruik verder geforceerd aandoet? Een oudere en moderne vertaling van hetzelfde werk moeten in dezen verschillend beoordeeld.
- het aspekt 'plaats' - kennis van realia. Kent de vertaler genoemde voorwerpen, namen, instellingen, wezens, begrippen, met hun konkrete en/of symbolische kulturele funktie?
- het aspekt van de oorspronkelijke recipiënt. De brontekst veronderstelt een geheel van sociaal-kultureel bepaalde kennis bij de lezer, wat zich o.a. uit in allerlei idiomatische wendingen. Bereikt de vertaler via omvorming het-

zelfde bij zijn lezer?
-externe invloeden op het taalgebruik van de brontekst: herkomst en scholing van de auteur, de literaire stroming, enz. bepalen zowel individuele stijl van een schrijver als het taalgebruik van zijn personages. Heeft de vertaler deze invloeden gerespekteerd?
-affektieve implikaties: zijn humor, sarkasme, opwinding, nadruk enz. goed weergegeven?

4.2. De plaats van "Reisekammeraten" in het analysemodel.

Uitgaande van onze analyse in par. 2 beschouwen we "Reisekammeraten" als een literaire prozatekst. Dat wil zeggen dat de specifieke vorm in een vertaling, die zich als zodanig - dus niet als bewerking - aandient, idealiter analoog is aan de brontekst, waarbij nogmaals zij vermeld, dat analogie niet hetzelfde is als slaafse navolging.

Andersens specifieke stijl (zie par. 2.3.2.) maakt de stilistische instrukties de belangrijkste linguale kategorie, gevolgd door semantisch/lexikale en grammatikale instrukties. De extralinguale determinanten, die in ons geval overigens in allerlei opzichten samenhangen met de linguale, vallen m.b.t. literaire teksten deels samen. Zo overlappen bv. vele aspekten van 'situatiekontekst', 'vakkennis', 'plaats' en 'externe invloeden' elkaar. O.i. geeft de analyse in par. 2 aanleiding tot de volgorde: aspekt van de recipiënt; kennis van realia; tijdsaspekt.

4.3. De linguale kategorieën.

4.3.1. Stilistische instrukties.

Bij het beantwoorden van de vraag of Andersens stijl in de Nederlandse vertaling is aangehouden, zullen we de verdeling van par. 2.3.2. aanhouden.

a. het gebruik van voor kinderen begrijpelijke en aansprekelijke taal.

Omwille van de konsistentie en ter vermijding van het eventuele verwijt, dat we in het wilde weg zouden hebben "geplukt", hebben we alle direkt volgende voorbeelden ontleend aan een kort tekstgedeelte, nl. de eerste drie bladzijden in de editie Dal/Nielsen (67-69). Getallen en letters tussen haakjes achter de vertaling verwijzen naar de lijst in par. 3.

-"det var ligesom om han sov"	-"men zou wezentlijk gemeend hebben dat hij sluimerde"
-"hans Far laae død og kold i Sengen"	-"zijn vader lag dood en verkild op de sponde"
-"Ugen derefter blev den Døde begravet"	-"De week daarop volgende, werd de overledene ter aarde besteld" (1 NN)
-"det gjorde godt i hans Sorg"	-"dat verligtte zijn gemoed in zijne treurigheid".
-"paa Marken, hvor Johannes gik"	-"op het veld, waardoor hij zijnen weg nam"
-"hvor han hver Søndag med sin gamle Fader havde været i Kirke"	-"waarin hij iederen Zondag met zijnen vader de plegtige dienst had bijgewoond" (2CdJ)
-"det klang saa smukt"	-"het waren schoone, heilige klanken"
-"hele sin Arvepart, der var 50 Rdlr. og et Par Sølvskillinger"	-"zijn geheele erfdeel, hetwelk vijftig thalers en een paar zilveren schellingen bedroeg"(3 SJA;6A/T)
-"Seer Du, hvilken Brud Du har faaet?"	-"Zie eens, welke bruid voor u bestemd is!"
-"han vil(..) lære mig saa meget af alt det Deilige i Himlen, ligesom han lærte mig her paa Jorden"	-"hij zal mij(..) zo veel doen opmerken van al het schoone in den hemel, gelijk hij hier op aarde deed" (5 NN)
-"saa bedrøvet var han"	-"hij was onbeschrijfelijk bedroefd"
-"han græd"	-"hij schreide hartstochtelijk"
-"Rundt om sang de en Psalme,	-"Om hem heen werd een psalm

det klang saa smukt"	gezongen, welk gezang zo prachtig klonk" (7 CD)
-"han vil(..) lære mig saa meget af alt det Deilige i Himlen, ligesom han lærte mig her paa Jorden"	-"Dan zal hij mij over de heerlijkheid des Hemels onderrichten, juist zooals hij mij op aarde onderricht gaf"
-"den gamle Kirke, hvor han hver Søndag med sin gamle Fader havde været i Kirke"	-"de oude kerk(..) waarin hij iederen Zondag met zijnen vader naar de Godsdienstoefening was gegaan" (8 PdB)
-"Johannes gik tæt bag Kisten, kunde nu ikke mere faae den gode Fader at see"	-"Johannes liep vlak achter de baar en kon zijn goeden vader (..) niet meer van aangezicht tot aangezicht zien"
-"han var langt ud mellem Fremmede"	-"hij was ver weg in den vreemde"
-"sin Faders Grav, der ogsaa maatte komme til at see ud som disse"	-"het graf van zijn vader, dat er ook wel eens te eenigertijd zoo zou kunnen gaan uitzien" (10 ARV)
-"nu havde han slet ingen i hele Verden"	-"Nu was hij alleen in het onbekende leven"
-"lære (..) saa meget af alt det Deilige i Himlen"	-"alle heerlijkheden van het Paradijs beschrijven"
-"det var just nydeligt, syntes han, (..) den var just et smukt Sovekammer"	-"Jan bevond dat het inderdaad de prachtigste slaapkamer van de wereld was" (11 GD)
-"Rundt om sang de en Psalme"	-"De mensen om het graf zongen een gezang"
-"gjemte i sit Belte hele sin Arvepart, der var 50 Rdlr. og et Par Sølvskillinger, dermed vilde han vandre ud i Verden"	-"stak zijn hele erfdeel bij zich. Groot was het niet: vijftig daalders en nog wat kleinere geldstukken. Maar daarmee wilde hij zijn geluk beproeven"
-"Solen skinnede deiligt paa de grønne Træer	-"De zon zette de groene bomen in heerlijk licht" (12 MB)
-"Men Johannes græd"	-"Maar Johannes weende"
-"de grønne Træer"	-"het groene geboomte"
-"for at see den gamle Kirke"	-"om een laatste blik op het oude kerkje te werpen" (13 MvB)

-"de vare saa fornøiede, skønt de jo vare med til Begravelsen"
-"Maanen var en rigtig stor Natlampe, høit oppe under det blaa Loft, og den stak ikke Ild i Gardinerne"

-"Ze waren bij de begrafenis geweest, maar ze waren toch blij"
-"Hoog aan het blauwe plafond stond de maan als een groot nachtlicht; en je hoefde niet bang te zijn dat hij de gordijnen in brand zette" (15 HL)

Kwa 'kinderlijk' taalgebruik blijven 4 MvE, 9 WvE, 14 TES en 16 MvE/W het dichtst bij Andersen, terwijl de frekwentie van 'on-kinderlijke' taal het hoogst is bij 1 NN, 3 SJA, 5NN, 6 A/T. De gedachte dat wat wij thans aanzien voor on-kinderlijke woorden en wendingen in de oudste vertalingen, in werkelijkheid normaal 19e-eeuwse (kinderlijke) taal zou zijn, wordt gelogenstraft door 2 CdJ die naast 'volwassen" idioom als hierboven aangehaald , elders in de tekst een veel gewoner taal hanteert. Vgl. bv. 1 NN, 1848 "Men zou wezentlijk gemeend hebben dat hij sluimerde" en 2 CdJ, 1858 "Het was net alsof hij sliep".

De hierboven gesignaleerde wijzigingen zijn verschillend van aard. Overeenkomstig hun doelen op een volwassen publiek hanteren 10 ARV en 13 MvB ingewikkelder, 'volwassener' formuleringen. Daarentegen vervangen 12 MB en 15 HL door hen kennelijk als te gekompliceerd ervaren woorden en wendingen door eenvoudiger vormen ten behoeve van hun kinderpubliek, -al is 12 MB daar getuige de voorbeelden niet steeds even gelukking in. Opvallend is 8 PdB, die alleen inzake religieuze elementen een veel plechtiger woordgebruik hanteert.

Van 1 NN, 3 SJA, 5 NN, 6 A-T, 7 CD en 11 GD valt vooralsnog slechts te konstateren, dat ze Andersen in mindere of meerdere mate wijzigen in een 'volwassener', 'literairder'

'plechtiger' richting, al spelen de 19e-eeuwse Nederlandse opvattingen mbt. stijl en inhoud van sprookjes (zie Reeser, 10-12) hierin vermoedelijk een rol.

b. Het gebruik van versterkende woorden en andere middelen tot nadruk:

Ook hier hebben we omwille van samenhang en overzichtelijkheid eenzelfde uitgangspunt genomen, nl. de vertaling van de volgende passages:

-"Du var en god Søn, Johannes!", sagde den syge Fader, "vor Herre vil nok hjælpe Dig frem i Verden!" (67)
-"alt det Smukke var borte (..) der var slet ingen hos dem: den stakkels J o h a n n e s !" (67)
-"O, hun var saa gammel og gik ganske krum. (72)
-"Det var just en nydelig Komedie, og den var slet ikke sørgelig". (73)

De hier door ons gekursiveerde gevallen hebben niet slechts een vertelfunktie (gevarieerde herhaling, het betrekken van het luisterende kind in de geschiedenis), maar ook een inhoudelijke funktie: de twee sleuteluitspraken van de vader, de naam Johannes, de relatie tot God, -vgl. par. 2.3.1.

Geen der vertalingen handhaaft alle twaalf versterkingseffekten: slechts één (1 NN) houdt vast aan de typografische nadruk op de naam Johannes en vertaalt "slet" in de woordgroep "slet ingen"; slechts vijf vertalers (1 NN, 2 CdJ, 3 SJA/6 A-T, 10 ARV, 13 MvB) geven beide uitroeptekens in de eerste zin.

Soms wordt niet het betreffende woord/effekt, maar de hele betreffende passage weggelaten, bv. door 3 SJA, die voor de laatste zin geeft: "Het was een heel aardige komedie", - idem 6 A-T, 11 GD en 14 TES, van wie de laatste twee bovendien resp. de derde zin in 't geheel en het slot van de tweede zin weglaten. Regelmatig wordt de nadruk wel inhoude-

lijk doch niet stilistisch gehandhaafd: " er was geen sterveling ter wereld bij hen" (1 NN), "Ja waarlijk, het was een schoone komedie" (5 NN), "Het was zo maar een vrolijke komedie" (13 MvB), "ze was stokoud/Stokoud was ze/ Werkelijk stokoud was ze" (10 ARV, 12MB, 15 HL).

Zelfs als we dit soort wijzigingen meerekenen, blijken zeven vertalingen minder dan de helft der effekten te hebben bewaard: 3 SJA/6 A-T, 4 MvE, 8 PdB, 11 GD, 12 MB, 14 TES en 16 MvE/W. De enige vertaling die kwa aantal dicht bij het origineel komt is 1 NN, maar daarin staan als gezegd de nodige stilistische wijzigingen.

c. De nauw bij de spreektaal aansluitende syntaxis.

We zijn de vertalingen van de volgende zinnen nagegaan:

- "Han laae paa sine Knæ foran Sengen og kyssede den døde Faders Haand, græd saa mange salte Taarer, men tilsidst lukkede hans Øine sig og han sov ind med Hovedet paa den haarde Sengefjæl." (67)
- "Saa vaagnede han, og alt det Smukke var borte, hans Fader laae død og kold i Sengen, der var slet ingen hos dem; den stakkels Johannes!" (67)
- "han lovede strax Reisekammeraten, at han vilde give ham alle de Penge, han fik for sin Comedie næste Aften, naar han bare vilde smøre fire, fem af hans pæneste Dukker; men Reisekammeraten sagde, at han forlangte slet ikke andet end den store Sabel, han havde ved sin Side, og da han fik den,smurte han sex Dukker" (74)
- "Værten fortalte dem, at Kongen var saadan en god Mand, der aldrig gjorde noget Menneske noget, hverken det ene eller det andet, men at hans Datter, ja Gud bevare os! det var en slem Prindsesse." (75)
- "Aftenen gik ligesom den igaar" (81)

Bij het beoordelen van syntaktische vertaalaspekten spelen uiteraard syntaktische struktuurverschillen tussen beide talen een belangrijke rol. Zo is hoofdzinvolgorde in de bijzin veel normaler in de Deense spreektaal dan in het Nederlands; bij pronominale verwijzing heeft de Deen i.t.t. de

Nederlander houvast aan het verschil hans/sin. Op zichzelf is echter het veelvuldig gebruik van pronominale verwijzingen, anakoloeten, poly- en asyndese, aktieve ipv. passieve konstrukties even gewoon voor de 19e- én 20e-eeuwse Deense en Nederlandse spreektaal als ongewoon voor de literaire schrijftaal.

Alleen 9 WvE en 15 HL handhaven Andersens zinsbouw; alle andere vertalers veranderen in meer of mindere mate komma's in puntkomma's, puntkomma's in punten, nevenschikkende in onderschikkende verbanden en/of vatten bijzinnen samen in een woordgroep. Enkele voorbeelden:

- "Hij lag voor het bed op zijne knieën, kuste de hand van zijn gestorven vader en stortte vele bittere tranen; maar eindelijk gingen zijne oogen dicht en viel hij in slaap, terwijl hij met zijn hoofd tegen den harden bedstijl aanleunde" (3 SJA/6 A-T)
- "Toen werd hij wakker en alles was verdwenen. Zijn vader lag op het bed, dood en al koud. Er was niemand bij hem. Hij was bitter alleen" (12 MB).

Het zelfde geldt bij de meeste vertalers (1 NN, 3 SJA/6 A-T, 4 MvE, 7 CD, 8 PdB, 9 WvE, 10 ARV, 11 GD, 12 MB, 13 MvB, 14 TES, 15 HL, 16 MvE/W) de pronominale verwijzing: "han" wordt "de reiskameraad", "de man", "hans" wordt "de" enz., "at han vilde give ham alle de Penge" verandert in "hem al het geld te geven".

De zin "Værten fortalte dem (..) at hans Datter, ja Gud bevare os! det var en slem Prindsesse", een vermenging van anakoloet plus tussenzin waarna een hoofdzin i.p.v. verwachte bijzin, wordt genormaliseerd: op 7CD na bevatten alle vertalingen een normale hoofdzin, terwijl 3 SJA/6 A-T, 11 GD, 12 MB en 14 TES zelfs de hele tussenzin weglaten (zie hierover nader par. 4.3.2.).

De "kinderlijke" bijwoordelijke verwijzing met "igaar", waar logisch gezien "foregaænde" (de formulering uit "Dødningen", 206) had moeten staan, durft geen der vertalers aan: allen hebben "de vorige dag/avond". Wellicht heeft hier het meest de vrees voorgezeten, dat deze -ook voor de Deense schrijftaal ongewone- formulering voor een fout van de vertaler zou worden aangezien.

d. De al dan niet gevarieerde herhaling, vaak in de vorm van tautologie of pleonasme.

De volgende passages zijn als uitgangspunt gekozen:

- "Den stakkels Johannes (..) Den stakkels Johannes (..) den stakkels Johannes!" (67)
- "og hvor det vil blive en Glæde (..) O hvor det vil blive en Glæde!" (68)
- "Jeg vil altid være et godt Menneske, og saa tør Du nok bede den gode Gud, at det maa gaae mig godt!" (68)
- "et skrækkeligt ondt Veir (..) det onde Veir (..) det onde Veir (..) levende, onde Mennesker (..) levende, slemme Folk (..) det er ondt og slemt" (70)
- "Johannes vilde strax, at de skulde bære hende hjem, hvor hun boede" (72)

Geen der vertalers heeft meer dan drie van de genoemde vijf gevallen van herhaling gehandhaafd, dwz. één vertaler heeft er drie (9 WvE), zeven hebben er twee, zes één en twee (11 GD en 12 MB) geen enkele. Het begin "in medias res" -er staat "den stakkels Johannes" en niet "stakkels Johannes"-, het oproepen van medelijden bij de lezer/hoorder d.m.v. herhaling plus de drievoudige formule tonen de veelzijdig stilistische-inhoudelijke funktie van het eerste voorbeeld, die in zijn geheel slechts door 1 NN is bewaard; 12 MB herhaalt hier überhaupt niet. Het direkt herhaalde " Glæde", een woord uit het belangrijke kontrastveld droef-blij, wordt door eenzelfde vertaler weergegeven met verschillende woor-

den: blijdschap-vreugde, een vreugde-heerlijk, enz. Dit geldt nog sterker voor de kernwoorden "god" en "ond". Slechts vijf vertalingen geven steeds "goed": 4 MvE, 7 CD, 9 WvE, 14 TES en 16 MvE/W. In navolging van de Duitse vertalingen waarnaar ze zijn gemaakt, laten 2 CdJ en 3 SJA/6 A-T deze hele passage weg (over de Duitse vert. verderop meer). De relatie tussen het "onde Veir" en de "onde Mennesker" gaat eveneens veelal verloren: het weer is onstuimig, akelig, vreeselijk, erg; het is onweer of noodweer; de mensen zijn ondeugend, gemeen, het zijn booswichten; enkele vertalers schrappen herhaling van "ond", en 11 GD schrapt de hele slecht-weer-scène (1 NN, 2 CdJ, 3 SJA/6 A-T, 5 NN, 8 PdB, 10 ARV, 11 GD, 12 MB, 15 HL).

De naïeve vertelwijze in "hjem, hvor hun boede" is evenmin ergens behouden; op z'n best zijn beide onderdelen geïntegreerd in de woordgroep "naar haar huis", waarin echter de inhoud tenminste gedeeltelijk en het retorisch effekt geheel verloren gaat.

4.3.2. Semantische instrukties.

Daar het stilistische aspekt van de semantische instrukties -keuze tussen inhoudelijke ekwivalenten- al in de voorgaande paragraaf is behandeld, beperken we ons hier tot de konkreet -inhoudelijke wijzigingen/weglatingen/toevoegingen t.o.v. de brontekst.

De meest ordinaire en gevaarlijke subkategorie is die der 'echte', onbedoelde vertaalfouten, voortvloeiend uit onvoldoende kennis van de vreemde taal of uit incidentele onopmerkzaamheid. Ordinair omdat deze kategorie het snelst aanleiding geeft tot onsystematisch en 'oneerlijk' plukken van vertaal-

foutjes; gevaarlijk, omdat een enkele vertaalfout niets bewijst.

Iets anders is het natuurlijk, als dergelijke fouten zeer regelmatig voorkomen, en/of wanneer bepaalde sleutelpassages verkeerd worden vertaald, waardoor literaire effekten verloren gaan.

Een dergelijke verzameling vinden we bij 2 CdJ. De elfjes spelen de hele nacht "lige til Solen stod op" (71), maar bij De Jong "tot de zon onderging". "Han forlangte (..) den store Sabel, han havde ved sin Side" (74) wordt via de door De Jong verkeerd begrepen Duitse versie "den Jener an seiner Seite hatte" (vert. Lorch), tot: " de sabel, die iedere pop droeg"; de reiskameraad krijgt dus een hele verzameling poppesabeltjes, waarmee hij later zwanevleugels afhouwt! "Lad være!", probeert de koning Johannes te weerhouden (77); "Lass es sein!" schrijft Lorch, en "Welnu, laat het dan maar zo zijn" heet het bij De Jong. Bij Andersen slaat de klok "tre Quarteer til Tolv" (78), - voorbereiding op het middernachtelijk uur-, "eindelijk" slaat bij De Jong de klok "kwartier over twaalven". "Hvor det Hagler!" sagde Prindsessen ved hvert slag, hun fik af Riset, og det kunde hun have godt af (78) (een woordspeling met "god"!)/" und das war ihr schon recht"/" en met die verklaring was zij tevreden".

De hier o.a. gekonstateerde foutieve interpretatie van Duitse vertalingen c.q. navolging van foutieve Duitse vertalingen vinden we niet alleen bij 2 CdJ, de enige die vermeldt naar het Duits te hebben vertaald, maar ook bij 1 NN, 3 SJA/6 A-T en 7 CD, die resp. Reuscher, Lorch,en Reuscher + Lorch gebruiken. Enige voorbeelden: het spel van de elfjes is "uhyre morsomt"/"allerliebst" (Reuscher én Lorch)/"allerliefst"

(1 NN, 2 CdJ, 3 SJA/6 A-T), "alleraardigst" (7 CD). De vertaling wordt hier duidelijk in de Biedermeiersfeer getrokken. In het spektakel van de nachtdieren in de berggrot slaat o.a. een uil op zijn buik; verkeerd lezen van het gotische schrift in de Duitse vertaling doet 3 SJA het woord "Eule" opvatten als "Ente": "een eend sloeg zich op het lijf (Leib)", nagevolgd door 7 CD, "eenden sloegen zich op de buik". Bij 7 CD vinden we bijna alle bij 2 CDJ gekonstateerde fouten in iets andere vorm terug: "de grote sabel, die één van hen (sc. poppen, DG/PV) aan de zijde droeg"; "Het zij zo"; "terwijl de klok drie kwartier voor twaalven sloeg". Vermoedelijk heeft Christine Doorman, die meerdere boeken uit Zweeds en Deens heeft vertaald, zowel de Deense tekst als Duitse vertalingen en/of de oudere naar het Duitse gemaakte Nederlandse vertalingen gebruikt. Alle hier genoemde oneffenheden zijn tot in de 17e druk van 1977 terug te vinden.

Een meer implicite invloed van de Duitse vertalingen die tot in de jongste tijd voelbaar is, vormt de kanonisering van de titel. "Reiskameraad" is tamelijk ongebruikelijk Nederlands, -het WNT vermeldt het slechts terzijde, niet als een apart lemma, en geeft als de gebruikelijke termen "reisgenoot" en "reisgezel". Bijna alle vertalingen hebben echter "reiskameraad", m.u.v. 2 CdJ, 8 PdB, 12 MB ("reismakker") en 5 NN ("reisgezel").

Blunders van het kaliber "I maa gjerne lee med": "I cannot help laughing", waarvan de Engelse vertalingen wemelen (Bredsdorff 490 vv.), komen relatief weinig voor, dwz. de meeste vertalers hebben een redelijk tot goede kennis van de konkrete semantische inhoud der Deense woorden. "Faux amis"

leveren bijna alle vertalers af en toe wel moeilijkheden, maar ze zijn meestal zo gespreid dat ze niet hinderlijk zijn voor het semantische beeld als geheel : "nok": "nog"; "alle Folk" : "het hele volk"; "saa" (in de betekenis "dan") : "zo"; "vilde"(betekenis "zou") : "wilde"; "Sø" (bet. "meer/ vijver") : "zee"; "før" (bet. "tevoren") : "vroeger"; "sin" (bet. "haar") : "zijn"; "Støi" : "gestoei"; "Loft" : "lucht"; "da" (bet. "toen") : "daar". De enige die vrijwel al deze fouten meermaals heeft, is 5 NN, wiens vertaling bovendien gekenmerkt is door een groot aantal syntaktische danismen (zie par. 4.3.4.). Maar liefst acht vertalingen (1 NN, 2 CdJ, 3 SJA/6 A-T, 7 CD, 8 PdB, 10 ARV, 13 MvB) geven "der var (..) en stor Bedrøvelse. Comediehuset blev lukket" weer met "... de schouwburg/het theater enz. bleef gesloten".

Ook het idioom geeft af en toe problemen. "Og det kunde hun have godt af" (vlg. hierboven) wordt door velen semantisch onjuist weergegeven; stilistisch dekkend is alleen 4 MvE-16 MvE/W, die de woordspeling bewaart: "en dat was wát goed voor haar!" Een ander voorbeeld is "Urtekoste". Andersen schrijft: "Hvad vil Du med de Riis," spurgte Johannes nu sin Reisekammerat. "Det er tre pæne Urtekoste!" sagde han, "dem kan jeg just lide, for jeg er en løierlig Fyr!" (72). De "Urtekoste" zijn het kado van de reiskameraad aan de prinses, -ze krijgt immers "Riis"!"Urtekost" (ruiker o.i.d.) wordt echter vertaald met "bezems", "kruidbezems", "heidebezems" en "takkebezems", zelfs met "geesels" (1 NN, 2 CdJ, 3 SJA/6 A-T, 7 CD, 8 PdB, 10 ARV, 12 MB, 13 MvB) waarin behalve de konkrete betekenis ook symboliek, verhaalverbanden en humor verloren gaan.

Kenmerkend voor het sprookje is het archetypisch gebruik

van het bepalend lidwoord bij figuren en lokaties, dat bij Andersen bovendien vaak tevens vooruitverwijzend werkt: "Kongen kunde ikke have det pænere" (69), "Johannes og Reisekammeraten vilde ikke strax gaae ind i Byen,men bleve i Vertshuset udenfor" (75). Bij 1 NN, 2 CdJ, 4 MvE, 10 ARV, 11 GD, 12 MB, 14 TES, 15 HL en 16 MvE/W staat echter "geen koning" en/of "een herberg/logement".

Behalve al deze merendeels onbedoelde semantische wijzigingen bevatten veel vertalingen bewust aangebrachte veranderingen. Deze kunnen worden onderscheiden in de volgende subkategorieën:

-verklarende toevoegingen. Oorzaak is vermoedelijk de vrees dat Andersens tekst niet duidelijk of krachtig genoeg is. Een voorbeeld: "Han skulde bare gjætte tre Ting, hun spurgte ham om" wordt "op voorwaarde dat, hij drie zaken, die zij in hare gedachte had genomen en waar zij zelve hem naar vraagde, wist te raden" (1 NN). Dit soort toevoegingen vooral bij 1 NN, 7 CD, 11 GD en 12 MB, af en toe bij 2 CdJ, 8 PdB en 15 HL: verklaring vanuit de doelgroep kinderen is dus hooguit gedeeltelijk juist.

-weglatingen en inkortingen. De oorzaken zijn hier gevarieerder: afkeer van Andersens herhaling en nadruk, de wens om voor een volwassen publiek wat sneller te vertellen, korrektie van Andersens "inhoudelijke fouten". Voorbeelden van de eerste overweging zijn te vinden in par. 4.3.1, pt. c en d.; deze wijzigingen betreffen meestal een enkel woord en zijn het meest frekwent. Korrektie van Andersen o.a. bij Annie Romein: de levende marionettenkoningin kan eerst volgens het verhaal niet praten, maar spreekt even later tot

de reiskameraad, -welk probleem 10 ARV oplost door de eerste mededeling weg te laten. Inkorting t.b.v. een volwassen publiek het sterkst bij 14 TES. Deze kategorie wijzigingen vooral bij 3 SJA/6 A-T, 4 MvE, 11 GD, 12 MB, 14 TES, 15 HL en 16 MvE/W.

-wijzigingen van morele aard. "Jeg vil altid være god" (68) wordt bij 1 NN, 2 CdJ, 3 SJA/6 A-T, 5 NN, 8 PdB, 11 GD en 14 TES gereduceerd tot "Ik zal altijd braaf zijn", waarbij niet alleen het sleutelwoord "goed" verdwijnt, maar ook opnieuw een brave-hendrikkensfeer wordt bereikt, -vgl. ook "onde Mennesker" : "ondeugende menschen" (2 CdJ). Op 14 TES na zijn dit alle 19e-eeuwse resp. "katholiciserende" vertalingen. De laatste groep vermijdt de vertaling van "Præst" (in Johannes eigen, duidelijk Deens aandoende land) met "dominee"; 11 GD heeft "pastoor"; 8 PdB vertaalt "Psalme" met "choraal" en "vrome liederen". Ook de begrafenis, "Ugen derefter" (68), wordt uit religieuze overwegingen in deze vertalingen op een eerder tijdstip geplaatst: "een dag", "eenige dagen", " de volgende dag" (volgens Luthers gebruik is de ruimte tussen dood en begrafenis zo groot mogelijk, versus het katholieke gebruik). "Protestantiserend/sekulariserend" zijn daarentegen 9 WvE en 12 MB, die "Psalme" vertalen met resp. "lied" en "gezang"; 9 WvE laat hyperkorrekt de "Præster" in het vreemde land als "dominé's" op hun knieën in de kerk liggen.

Overwegingen van preutsheid zijn te vinden bij CD, die het aangekondigde opeten van Johannes' ogen weglaat, bij 4 MvE en 12 MB die de tussen Johannes en de reiskameraad uitgewisselde kus vervangen door een omhelzing. Opvallend is de ont-erotisering in de laatste scène door de vertaling van

"Brudeseng" met bed/ledikant/slaapkamer (1 NN, 2 CdJ, 3 SJA/ 6 A-T, 7 CD, 10 ARV, 14 TES; niet in de katholiciserende vertalingen).

-bewerking. Karakteristieken als "vertaald", "bewerkt", "naverteld", "uit/naar het Deensch" (zie par. 3) dekken niet steeds hetzelfde begrip. Het Deens blijkt soms Duits - zie hierboven -, terwijl het "navertellen" door 3 SJA en de "bewerking" van 8 PdB vertalingen zijn, die de Deense tekst in elk geval inhoudelijk vrij goed volgen.Al in mindere mate geldt dit voor de "bewerking" van 12 MB - toevoegingen!-, maar de enige wezenlijk struktureel-inhoudelijke bewerking in eigenlijke zin is toch 11 GD. Voor een dergelijke bewerking liggen twee motieven voor de hand: verkorting om kommerciële redenen en/of aanpassing aan een ander publiek, bv. volwassen of heel jonge kinderen. De beweegredenen voor GD's bewerking zijn echter volstrekt onduidelijk. Enerzijds kort hij in (begrafenis/hulp aan de bedelaar/elfenfeest enz. zijn weggelaten: doorbreking van kontrast en driefasenstruktuur), anderzijds voegt hij van alles toe (in de kerk na het betalen van de schuld: "dat is goed mijn jongen! Je hebt als een goed mensch gehandeld! zei een stem naast Jan. Hij draaide zich om maar zag niemand en zeide toen in zichzelf dat de geest van zijn vader bij hem was": intrige verklapt), zodat de totale lengte gelijk blijft. Voortdurende wisseling van subjektief en objektief vertellerperspektief, volwassen en kinderlijk taalgebruik, omkering van Andersens uitgekiende volgorde: "Sedert den morgen was de kleine Jan een wees; zijn vader was na een korte ongesteldheid overleden en nu schreide de jongen (..) Wat was hij altijd goed voor mij, dacht de jongen (..) Arme vader, u bent van deze aarde heen-

gegaan..... Arme vader! -Arme Jan! Nu was hij alleen in het onbekende leven. En het kind, uitgeput van moeheid, sliep in, het hoofd op den rand van het bed rustende. Een vreemdeling, die het kamertje binnenkwam, had kunnen denken, dat vader en zoon sliepen, na een dag van zwaren arbeid" enz. Voegen we hieraan toe het volledig dooreen halen van mikro- en makrostruktuur ("hij beklaagde zich erover bij zijn kameraad die de bruiloft bijwoonde en vroeg hem of de zalf uit het kleine potje de gevoelens van zijn bruid niet kon veranderen"), dan blijkt de totale inkonsistentie van deze bewerking.

-modernisering. Deze vorm van bewerking vinden we o.a. in 6 A-T t.o.v. 3 SJA, 16 MvE/W t.o.v. 4 MvE, herdrukken van 7 CD en de herziening door Alet Schouten van 9 WvE (zie par. 3). Zowel 6 A-T als 16 MvE/W passen vnl. voorzichtig verouderde zegswijzen aan; "Hij ging daarom zitten" i.p.v. " Hij zette zich alzoo neer"; 16 MvE/W herstelt tevens, onder raadpleging van de Deense tekst, 4 MvE's "preutsheid". Moderniseringen van de teksten van 7 CD en 9 WvE zijn echter zonder resp. zonder voldoende raadpleging van de Deense tekst geschied, waardoor "Verschlimmbesserungen" ontstaan: "ze moest heus eens duchtig met de roe hebben" (woordspeling "at faa Riis") wordt "ze moest heus eens een flink pak slaag hebben" (7 CD, 17e dr.); "wat een vreugde zal dat zijn (..) wat een vreugde zal dat zijn" wordt "wat zullen we blij zijn (..) wat heerlijk zal dat zijn" (9 WvE, bew. Alet Schouten), enz.

-Een heel apart geval van bewerking is tenslotte te vinden in 6 A-T, een typische "pirateneditie", waarin herkomst van vertaling noch van illustraties - van tenmiste 4 verschil-

lende tekenaars - worden vermeld. De plaatjes horen deels bij heel andere sprookjes, maar zijn door onderschriften of door...aanpassingen in de tekst geschikt gemaakt. Zo is bij de scène van de stervende zwaan een plaatje van een zwaluw -wschl. die uit "Tommelise"- opgenomen. Tekst: "zij keken naar boven: een groote witte zwaluw zweefde er in de lucht". Afgezien van de absurditeit van "een groote, witte zwaluw" (een witte raaf!) een doorbreking van de symboliek: zwaneveren -op de rug van de reiskameraad- = engelenveren, -vgl. par. 2.3.1.

4.3.3. Lexikale instrukties.

We zijn de vertaling van de volgende gevallen nagegaan:

-de allitteratie in "qviddrede "qui vit, qui vit' ", en "O, Sniksnak" (68, 70)
-de woorspeling in "Hvad vil Du med de Riis?" spurgte Johannes (.....) "Den hæslige Prindsesse!" sagde Johannes, "hun skulde virkelig have Riis" (72, 76)
-idem in "Man kan ogsaa have for meget af det Gode", sagde Trolden (82)
-de pregnante betekenis van "Bulbider" (73)
-de symboliek in "kulsort" en "kridhvid" (zie 2.3.1.; o.a. 76)
-ritme, rijm en de woordspeling "Dandser og tramper/Saa Skoesaallerne faldera!" in het feestlied (83).

De allitteratie in "O, Sniksnak" is, behalve door 1 NN ("wisjewasjes"),door geen vertalers bewaard, - wat in principe toch mogelijk zou zijn geweest met bv. "kletskoek", de meesten houden het bij "onzin/larie/praatjes",terwijl 2 CdJ naar het Duits "Schnikschnak" heeft.Met het vogelgeluid is het ongeveer idem: vier vertalers handhaven een vorm van allitteratie,maar van de vertalingen "kweelden· Quivit,quivit" (2 CdJ), "tjilpten: Tjiep! Tjiep!" (6 A-T) en "kwinkeleerden: kwiewiet/kwiet" (9 WvE/13 MvB), is o.i. alleen die van 6 A-T geheel adekwaat

en semantisch ekwivalent.

De woordspeling met "Riis" wordt door de helft der vertalers niet weergegeven: sommigen vertalen resp. "roede" - "een pak slaag", anderen "varens" (!) - "roede", weer anderen "wilgetakken" - "met de bezem". Korrespondentie "roede - met de roe" o.i.d. bij 1 NN ("rottingolie"), 2 CdJ, 3 SJA/6 A-T, 4 MvE, 8 PdB, 14 TES en 16 MvE/W.

De bullebijter wordt als zodanig opgevoerd door 2 CdJ, 8 PdB, 9 WvE, 12 MB en 16 MvE.W; de anderen voeren een buldog, dog, bulhond of hond ten tonele.

Wat de kleuren "kulsort-kridhvid" betreft: als we naast het verouderde "koolzwart" ook "pikzwart" en "gitzwart" als adekwate aardgebonden ekwivalenten beschouwen (zie par. 2.3.1.), dan heeft toch slechts 7 CD beide begrippen adekwaat weergegeven; de overigen spreken van "zwart" en/of "(sneeuw)wit". "Wit" is te ruim, "sneeuwwit" associatief inadekwaat.

De ambiguïteit in "Man kan ogsaa faae for meget af det Gode" (nl. de Reiskameraad als exponent van het goede) blijft intakt in de korresponderende Nederlandse uitdrukking: "je kunt ook teveel van het goede krijgen". Veel vertalers kiezen voor een semantisch korrekte maar idiomatisch inadekwate formulering: "Men kan van iets aangenaams ook zat worden op het laatst" (1 NN), "Men kan ook het goede beu worden" (5 NN) en de merkwaardige -Duitse?- volgorde "Men kan ook van het goede teveel hebben" oid. (2 CdJ, 3 SJA/6 A-T, 4 MvE, 8 PdB, 10 ARV, 13 MvB, 16 MvE/W).

Tenslotte het feestlied. 2 CdJ en 11 GD vermijden hier elk probleem door het überhaupt niet te vertalen. De meerduidigheid van "faldera" blijft nergens behouden, -er wordt

gekozen voor hetzij een juichkreet ("hopheisa, trallalla" , 1 NN), hetzij een oproep tot kapotdansen van de schoenen. Slechts 9 WvE heeft beide, maar naast elkaar: "dans, dans en stamp met je zolen, faldera!" Andersens -bewust?- wat houterige ritme blijft meestal wel bewaard; matig zijn 10 ARV en 13 MvB, beslist inadekwaat is 8 PdB: "Hier zijn vele aardige meisjes/Die gaarne een rondedansje doen/ Zij draaien als een spinnewiel/Mooi meisje draaien maar rond/ Danst en springt maar door/ Tot de zool van schoen valt".

4.3.4. Grammatikale instrukties.

In het omvangrijke tekstmateriaal komt een aantal afwijkingen van de Nederlandse grammatikale normen voor, die echter geenszins allemaal als danismen kunnen worden beschouwd; het merendeel is te karakteriseren als "grammatikaal niet korrekt/gebruikelijk", zonder dat de oorzaak samenhangt met de vertaling vanuit het Deens; als zodanig vallen ze buiten ons bestek.

Ter toetsing van syntaktische danismen hebben we een bijna klassiek struikelblok genomen, nl. de konstruktie "ligge/stå/sidde enz. + og + verbum finitum", -in het Nederlands "liggen enz. + te + infinitief". De Deense voorbeelden zijn "stod og støttede" (70) en "stode og grinte" (77). In 3 SJA/6 A-T, 4MvE, 8 PdB, 9WvE, 10 ARV en 16 MvE/W is één van beide keren de konstruktie "en + verbum finitum" gebruikt, terwijl 11 GD's bewerking de eerste konstruktie weglaat.

Als tweede voorbeeld de laatste woorden van de vader "Du var en god Søn, Johannes!", een konstruktie met preteritum, waar het Nederlands perfektum ofwel preteritum + "altijd" verkiest (dat deze voorkeur ook geldt voor het moderne Deens - Jensen, 262 - speelt o.i. in dit geval geen rol). De meeste

vertalingen zijn korrekt - 12 maal perfektum, 2 maal preteritum + "altijd"; 5 NN heeft echter præsens en 9 WvE preteritum. Net als bij de lexikale danismen zijn de gevallen dus nogal gespreid; werkelijke koncentratie alleen bij 5 NN ("den blauwen hemel bovenop", "een opene lijkkist met een dooden man in", "het was hij, die zoo erbarmelijk zuchtte", "hoe verschrikkelijk zag het daar uit", enz.) en merkwaardigerwijze bij de overigens zo konsciëntieuze 9 WvE (naast bovengenoemde gevallen o.a.: "zodra hij het been gewreven had"; "dan kon hij er -sc. raadsels DG/PV- niet uitkomen", "ik zal wel iets uitvinden, waar hij nooit aan gedacht heeft"); de meeste van deze laatste danismen zijn in Alet Schoutens bewerking verbeterd.

4.4. Extralinguale determinanten

Wegens de al in par. 4.2. gememoriseerde sterke overlapping van linguale en extralinguale aspekten kunnen we ons hier beperken tot enige signifikante gevallen.

4.4.1. Aspekt van de oorspronkelijke recipiënt (inkl. situatiekontekst in engere zin).

Een aantal vertalers heeft moeite met het zich inleven in bepaalde situaties. Een voorbeeld vormen Johannes' woorden tot de lijkschenners: "Hvorfor vil I gjøre det!" (verontwaardigde uitroep).. "det er ondt og slemt, lad ham sove i Jesu navn!" (bevel, eis), (70). De meeste vertalers reduceren de uitroep tot vraag -vraagteken- en verzachten het bevel: "laat hem toch slapen". Duidelijk geheel inadekwaat zijn 1 NN ("Zegt eens, waarom wilt gij dat doen?", vraagde JOHANNES. "Dat is immers verfoeijelijk slecht van u, laat hem toch in JEZUS naam stilletjes rusten!") en de eveneens

overbeleefde 12 MB ("Waarom zoudt u dan doen?" vroeg Johannes. "Dat is verkeerd en slecht,laat u hem toch rustig liggen"). Tweede voorbeeld is het intieme "God Morgen, Du!" (80), waarmee de prinses Johannes begroet. Noch het neutrale "Goede/goeiemorgen" (3 SJA/6 A-T, 8 PdB), noch het hiërarchiserende "goeiemorgen, vri(e)nd" (4 MvE, 12 MB, 14 TES), noch het onverschillige "He, ben je daar? goeden morgen" o.i.d. (1 NN, 5 NN, 15 HL) is geheel ekwivalent. "Goedemorgen gij/jij" (7 CD, 16 MvE/W) is als danisme te beschouwen.Een ander probleem ligt in de vertaling van geijkte uitdrukkingen, zoals "Velkommen i det Grønne!" (69); aangezien een gelijkaardige vaste wending in het Nederlands ontbreekt zou hier volgens Reiss (81-84) et al. een "versetztes Äquivalent" op zijn plaats zijn i.p.v. de door alle vertalers gekozen letterlijke weergave, zij het dat deze semantisch/stilistisch niet storend is. De vertaling van "at spytte røde Grise" is daarentegen problematisch. Jensen (18) typeert de uitdrukking als "udpræget folkeligt" - hij vermeldt voorkomst in Gadeordbogen, met citaten uit Andersen - en geeft een Jutse variant; de betekenis is steeds "bloeden". Betekenis noch konnotatie zijn in de Nederlandse vertaling terug te vinden: 9 WvE heeft "roode varkens laten spuwen", de anderen "afranselen" o.i.d., met als gevolg dat a. de passage pleonastisch wordt (er staat immers : "hun skulde virkelig have Riis"/"hun skulde nok komme til at spytte røde Grise"), en b. de vooruitverwijzing naar "pidskede paa Prindsessen med sit Riis, saa der ordentlig kom Blod" (78) en "pidskede hende saadan med sine tre Riis, saa Blodet dryppede ned paa Jorden" (81) wegvalt.

4.4.2. Kennis van realia.

Toetssteen is hier het geheel van figuren uit het Skandinavische volksgeloof: Trold en Nisse - Kirkenisse - sorte Nisser. M.b.t. "Trold" is de vertaling "tovenaar" niet adekwaat, daar het demonische aspekt van de trol plaatsmaakt voor associaties met Merlijn en punthoeden. Als we er echter van uitgaan dat het Nederlandse trol pas laat is ingeburgerd (ondanks een vindplaats uit 1837 in het WNT is het pas opgenomen in Van Dale 1976[10] , dan kan "tovenaar" in oude teksten worden aanvaard, maar is hij niet meer adekwaat in 12 MB, 1960. "Trol" treedt afgezien van 9 WvE (1931) pas op vanaf 1961 (13 MvB, 14 TES - met voetnoot- en 16 MvE/W). Vertalingen als "kobold" en "kaboutermanneken" (resp. 4 MvE, 1899-1955[8]/ HL 1975!, en 5 NN, 1906) lijken minder gelukkig gekozen.

Voor "(Kirke)nisse" is "(kerk)kabouter/dwergje", "aardmannetje" weliswaar niet geheel dekkend, maar associatief niet verkeerd geladen en wschl. de relatief beste oplossing, - wat niet geldt voor "heele kleine meisjes" (4 MvE), "nixjes" (watergeesten!; 4 MvE, 16 MvE/W), "kerkekoboltje" (4 MvE), elfen (5 NN), kerkgeest (10 ARV) en... de oude klokkenist (8 PdB)!

's Poppenkonings "Drabanter" worden in de oudere teksten korrekt weergegeven met "trawanten", een woord dat later een negatieve konnotatie krijgt. Waar loopt in dezen de grens; inadekwaat is het zeker in 13 MvB, 1961, maar ook al in 10 ARV, 1941? Andere oplossingen zijn semantisch evenmin adekwaat: hofstoet (4 MvE, 16 MvE/W), dienaren (8 PdB, 12 MB), onderdanen (15 HL), hofdames (11 GD); van de vertalingen soldaten (7 CD), schildwachten (9 WvE) en lijfwacht (14 TES) is alleen de laatste geheel dekkend.

Interessant is de vertaling van "Kirketaarnene (..) saa ud som smaa røde Bær, nede i alt det Grønne" (74). Dat worden blauwe bessen bij 2 CdJ, 3 SJA/6 A-T, 8 PdB, o.i.v. de Duitse vertaling; wschl. Zuidduitse konnotatie vanwege leisteen- ipv. baksteen- / pannendaken. De Deens-Nederlandse associatie gaat in elk geval teloor.

4.4.3. Tijdsaspekt.

Zowel de schriftuur als het vertelde dragen het stempel van de negentiende eeuw; over het algemeen houden de vertalers hieraan vast, hoewel er af en toe moderniseringen optreden, al dan niet met het oog op het kontemporaine kinderpubliek. Semantisch-stilistisch betekent dit nogal eens vervlakking, bv. "Lysthave": "tuin", ipv. "lusthof" zoals 1 NN, 2 CdJ, 5 NN en 12 MB nog hebben. Dezelfde 12 MB maakt echter "kilometers" van de klassieke sprookjes-mijlen. Johannes' vermogen van 50 Rigsdaler wordt omgerekend in of vervangen door guldens/daalders (1 NN: 70 gulden, 2 CdJ: 50 daalders, 5 NN, 6 A-T: 15 (?) daalders, 11 GD, 12 MB, 3 SJA en 8 PdB rekenen in Thaler).

Aspekten van tijd, plaats en recipiënt spelen tenslotte een rol in de vertaling van "Sophaen" (81), de trots van iedere prinses: canapé (4 MvE, 16 MvE/W), divan (10 ARV).

5. SAMENVATTING DER RESULTATEN; KONKLUSIES

Doel van bovenstaand onderzoekje was te onderzoeken in hoeverre de oorspronkelijke intenties van Andersens "Reisekammeraten" in de Nederlandse vertaling bewaard gebleven zijn, en welke oorzaken achter eventuele modifikaties liggen. Analyse van de brontekst toont een zeer konsistente opbouw rond de twee hoofdmotieven; 1. Johannes' goedheid, en 2.

Gods hulp; struktuur, symboliek en woordkeuze hangen hiermee samen. Daarnaast blijkt het taalgebruik specifiek afgestemd op kinderen· begrijpelijke taal, versterkende effekten, aan de spreektaal gelieerde syntaxis, en herhaling, - elementen waarmee Andersen literair vernieuwend werkte.

De 16 Nederlandse vertalingen (1848-1975) richten zich deels eveneens op kinderen, deels ook op een volwassen of kwa leeftijd neutraal publiek. Een analyse van deze vertalingen volgens het model-Reiss leert het volgende:

-de meeste vertalingen normaliseren Andersens stijlvernieuwingen,o.i.v. de gangbare (jeugd)literaire stijl en/of uit angst dat deze vernieuwingen voor een fout van de vertaler worden aangezien. Voor enkele moderne vertalers daarentegen is Andersen niet kinderlijk genoeg (meer);
-de symboolfunktie van sleutelwoorden en herhaling wordt door veel vertalers niet doorzien;
-op semantisch gebied lijden de oudere vertalingen onder het Duits als intermediair: navolging van Duitse fouten of verkeerd begrijpen van het Duits, -fouten die zich in herdruk tot op heden handhaven; alle vertalingen tonen enige "faux amis", maar werkelijk onvoldoende kennis van het Deens treffen we slechts in één vertaling;
-vrees dat Andersen niet duidelijk genoeg is leidt herhaaldelijk tot toevoegingen; aanpassing aan een volwassen publiek, "verbetering" van Andersens "fouten" of kommerciële motieven leiden tot weglating en inkorting;
-morele motieven (religie, preutsheid) staan in enige vertalingen achter wijzigingen van katholieke, protestantse, "sekulariserende" of puriteinse aard;
-de beweegredenen achter de enige echte bewerking zijn volstrekt onbegrijpelijk: enerzijds verlenging, anderzijds verkorting, volwassen t.o. kinderlijk taalgebruik en een volkomen dooreengegooide struktuur, die elke samenhang mist;
-modernisering in latere edities van dezelfde vertalingen blijken soms zeer konsciëntieus, in andere gevallen leiden ze tot "Verschlimmbesseringen" door onvoldoende of niet raadplegen van de Deense tekst;
-op lexikaal gebied herhalen de resultaten van stilistisch/semantisch onderzoek zich: woordspelingen worden meestal niet doorzien;

-grammatikale danismen komen in veel vertalingen wel voor, doch in storende koncentratie in slechts twee vertalingen;
-op het extralinguale vlak heeft een aantal vertalers moeite met het zich inleven in bepaalde situaties en het herkennen c.q. weergeven van geijkte uitdrukkingen;
-aanpassing van realia aan tijd en publiek gaat vaak ten koste van sfeer en symboliek; verschuiving van konnotatie speelt hierbij nogal eens een rol.

Konkluderend kunnen we zeggen dat een werkelijk adekwate Nederlandse vertaling van "Reisekammeraten" ontbreekt, al zijn er zeer sterke onderlinge kwaliteitsverschillen. Een konsekwent positief of negatief verband met de gerichtheid op de doelgroep kinderen resp. volwassen is niet te konstateren: van een samenhangende bewerking in enigerlei richting is geen sprake, -waarmee de mogelijkheid van een doeltekstgerichte kritiek i.p.v. brontekstgerichte kritiek (zie par. 1) uit het onderzoeksbeeld verdwijnt.

Aangezien niet elke inadekwate vertaling van een woord/passage enz. even zwaar weegt, heeft het weinig zin om op grond van preciese aantallen "fouten" uit par. 4 een nauwkeurige volgorde van betere en minder goede vertalingen op te stellen. Ruwweg kan men echter zeggen dat de vertaling van W. van Eeden (9 WvE) Andersen het meest nauwgezet in stijl en inhoud volgt, zij het dat al te konsciëntieus volgen van het Deens soms ten koste gaat van het Nederlands (danismen). Een enkele lapsus meer,doch beter Nederlands, is te vinden in de jongste vertalingen, resp. die van Harriet Laurey en Willem Wilminks bewerking van Martha van Eedens tekst (15 HL, 16 MvE/W).

De overige vertalingen zijn echter over het geheel genomen als inadekwaat te beschouwen,al onderscheiden 4 MvE, 7 CD, 13 MvB en 14 TES zich relatief positief van de andere, waar-

onder met name de matige vertaling van Annie Romein-Verschoor (10 ARV) opvalt. Beneden alle kritiek tenslotte, zijn 3 SJA/ 6 A-T, 5 NN, 8 PdB, 11 GD en 12 MB. Vaste relaties tussen kwaliteit en tijd van ontstaan zijn niet te konstateren.

Wij zijn in het bovenstaande niet ingegaan op de "muzikaliteit" en "voorleesbaarheid" van de vertaling. Hoewel deze aspekten ongetwijfeld van tekst tot tekst verschillen, zijn ze alleen empirisch vast te stellen, en dan nog slechts voor de jongste vertalingen, bij gebrek aan eigentijdse toehoorders voor de oudere teksten.

Evenmin hebben wij rekening gehouden met eventuele externe negatieve faktoren als slechte betaling van de vertaler, haastwerk onder druk van de uitgever, enz., daar deze niet aan de hand van de tekst te bewijzen zijn. Mocht hiervan sprake zijn geweest, dan is dat hoogstens een extra bewijs naast het bovengeleverde: de literaire nalatenschap van Andersen is in Nederland en Vlaanderen voor een aanzienlijk deel verloren gegaan, -al heeft gezien de populariteit van de grote Deen diens geestelijke erfenis zich zelfs in de minder geslaagde vertalingen weten te handhaven.

BIBLIOGRAFIE (zie ook par. 3)

Albertsen, L.L., 1970, "Die Deutschen und ihr Märchendichter Andersen", in: Anderseniana, 3 rk. I: 1 blz. 71-87 (verkort weergegeven in: idem, Litterær oversættelse, Kbh. 1972).

Asbjørnsen, P.C., 1876, Norske Folke-Eventyr, ny Samling, anden Udgave, Kbh. (1871[1]).

Bille, C. St. A. & N. Bøgh (ed.), 1878, Breve fra Hans Christian Andersen, Kbh.

Brandes, G., 1919, "H.C. Andersen som Eventyrdigter", in: Saml. Skr, bd. 2, blz. 82-116, Kbh.

Bredsdorff, E., 1954, "De engelske oversættelser af H.C. Andersens eventyr 1846-1875" in: H.C. Andersen og England, blz. 489-523, Kbh (aangevuld mbt. nieuwere vertalingen: idem, "H.C. Andersen på engelsk", in: Fra Andersen til Scherfig, Kbh. 1978)

- v.a. 1846, Brinkman's catalogus van boeken en tijdschriften, Leiden.

Dal, E. & E. Nielsen (ed.), 1963, "H.C. Andersen Eventyr bd. I: 1835-42 (samt "Dødningen" 1830 og "Lykkens Kalosker" 1838), Kbh.
Doorman, C., 1920, Uren met Andersen, Baarn.
Grundtvig, Sv., 1854, Gamle danske Minder i Folkemunde, 1. Hefte, Khb.
Grundtvig, Sv., 1883, Danske Folkeeventyr, Kbh.
Jensen. A, 1929, Studier over H.C. Andersen Sprog, Haderslev.
Juel-Møller, Sv., 1968, Bidrag til H.C. Andersens Bibliografi, bd. II: Bøger på nederlandsk, frisisk og afrikaans,(bibliografie van vertalingen tot 1960), Kbh.
Jørgensen, Aa., 1970, H.C. Andersen Litteraturen 1875-1968, Aarhus. (Tilføjelser og rettelser, Kbh. 1973 en Aarhus 1978)
Kofoed, N., 1967, "Den alvorlige eventyrstil - H.C. Andersen som omarbejder", in : Studier i H.C. Andersens fortællekunst , blz. 30-38, Kbh.
Lorch, C.B. (vert.), 1847, "H.C. Andersen: Gesammelte Märchen", Leipzig.
Olrik, A. , 1921, "Sagnets Bygning: de episke Love", in: Nogle Grundsætninger for Sagnforskning, blz. 66-82,Kbh.
Reeser, H., 1975, Andersen op reis door Nederland, Zutphen.
Reiss, K., 1971, Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik, München.
Reuscher, J.(vert.), 1846, "H.C. Andersen: Märchen, Gesammt-Ausgabe, Zweite Sammlung", Berlin.
Rubow, P., 1927, H.C. Andersens Eventyr (speciaal blz. 167-193), Khb.
Skautrup, P., 1953, Det danske Sprogs Historie, bd. 3, blz. 236-245, Kbh.
Tang-Kristensen, E.,1897, Eventyr fra Jylland, fjerde Samling, Aarhus.
Toury, G. , 1979, "Literatuur in vertaling - systeem en norm: voor een doeltekstgerichte aanpak van de literaire vertaling", in:Restant VII, winter 1978-1979, blz. 32-52.
- v.a. 1882, Woordenboek der Nederlandsche Taal, 's Gravenhage.
Aarne, A, 1961, The types of the folktale. A classification and bibliography translated and enlarged by Stith Thompson. Second Revision, Helsinki.
Åström, H, 1972, "Andersen på svenska", in H.C. Andersens genombrott i Sverige, blz. 17-54, Eskilstuna.

Wij danken mus. ass. Erling Gormsbøl, H.C. Andersens Hus , Odense , Hans Reeser, vakgroep boek- en bibliotheekwetenschap Univ. v. Amsterdam, en lic. Leen Wille, Universiteitsbibliotheek Gent, voor hun hulp bij het oplossen van bibliografische problemen en dr. Amy van Marken, Rijksuniversiteit Groningen, voor suggesties en kommentaar.

SAMMENFATNING.

I forhold til de utallige H.C. Andersen-oversættelser findes der kun ganske få oversættelseskritiske stilundersøgelser. Vi har analyseret de 16 nederlandske oversættelser af eventyret "Reisekammeraten", udkommet mellem 1848 og 1975, ved hjælp of Reiss'es undersøgelsesmodel.

En analyse af grundteksten viser eventyrets konsistente struktur og karakteristiske fortællemåde . Det fremgår, at mange oversættere hverken gennemskuer ordspil eller nøgleordenes og gentagelsernes symbolfunktion, Desuden normaliseres sproget som oftest i retning af den gængse (ungdoms-) litterære stil, -muligvis af frygt for, at afvigende sprogbrug ville blive anset for oversætterens fejl.

Tysk som mellemled og manglende kendskab til dansk er årsag til fejl i hhv. de ældre og nogle af de nyere oversættelser , mens tilføjelser og udeladelser skyldes bl. a. frygt for Andersens "uklarhed", "rettelse" af hans "fejl", og kommercielle eller moralsk-religiøse motiver. Moderniseringer i nyere udgaver af ældre oversættelser fører nu og da til "overforbedringer"; det samme gælder tilpasning af "realia" til tid og publikum.

Kort sagt bevarer ingen oversættelse fuldt ud de Andersenske træk, skønt der er store kvalitative forskelle. Det må være Andersens store ånd mere end hans litterære arv, som opretholder hans ry i Nederland og Flandern.